COMPLEMENTELE CIRCUMSTANȚIALE DE EXCEPȚIE ȘI CUMULATIV ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

CONSTANTIN FRÎNCU

0. Raportul de excepție și, în mai mică măsură, cel cumulativ din limba română contemporană au reținut în ultimul timp atenția cercetătorilor[1]. Lipsește, în schimb, un studiu privind diacronia acestor raporturi la nivel homonex, căci lucrarea Mioarei Avram *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960 (care este singura lucrare de sintaxă istorică care ia în discuție evoluția unuia din cele două raporturi — a celui cumulativ[2]), se oprește, cum o arată și titlul cărții, la nivelul heteronex. Din păcate, cercetările de sintaxă istorică a limbii române sînt încă sporadice și lipsite de perspectivă, datorită faptului că, în afară de lucrarea citată, aproape toate pornesc de la un „corpus" de date extrem de redus amestecînd sincronia cu diacronia. O sintaxă istorică a limbii române rămîne de realizat, iar pentru aceasta sînt necesare studii de detaliu ca cel pe care ni-l propunem în rîndurile de față.

0.1. Sistematica construcțiilor cumulative și de excepție din limba română contemporană este succesoarea sistematicilor anterioare, pe care trebuie să le descriem începînd cu primele texte românești. De asemenea, pentru realizarea *diasistemului* dintr-o epocă anterioară primelor texte românești și din româna comună trebuie raportată situația din secolul al

[1] Cf. Fulvia Ciobanu, *Cu privire la construcțiile care exprimă cumulul și excepția*, LR XI, nr. 4, 1962 p. 375—386; *Gramatica limbii române*, II, București, 1963, p. 201—206, 335—330: D. Crașoveanu, *Observații asupra complementului de excepție și a subordonatei corespunzătoare*, LR XX, nr. 2, 1971, p. 151—158: Ecat. Teodorescu, *Pe marginea raportului de excepție* LR XX 1971, nr. 5 p. 473—478.

[2] Autoarea nu vorbește de propoziții circumstanțiale de excepție.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

XVI-lea la situația din dialectele din sudul Dunării. În măsura posibilităților, vom raporta situația din română la cea din latină și din limbile romanice apusene în faza lor veche[3].

Prin urmare, cercetarea construcțiilor de excepție și cumulative din limba română o facem din cele două perspective ale lingvisticii diacronice: 1) *prospectivă*, care „urmărește cursul timpului și care corespunde evoluției faptelor"[4], 2) *retrospectivă*, care cere o metodă de reconstrucție.

Pentru a evita unele neajunsuri care rezidă în amestecarea sincroniei cu diacronia am efectuat un mare număr de secțiuni sincronice pornind de la un „corpus" bine determinat pentru fiecare epocă. Pentru secolul al XVI-lea am avut în vedere un corpus format din *întreaga literatură bisericească* și din *toate documentele particulare* cunoscute pînă în prezent. Unele ediții de texte vechi care prezintă *indici* complețI (care înregistrează toate ocurențele ne-au permis luarea în considerație a factorului „frecvență". Factorul „frecvență" are mare importanță, așa cum arată într-o comunicare recentă F. R. Adrados[5], în cercetările de sintaxă diacronică.

Am încercat să răspundem cît mai exact la întrebările *cînd*, *cum*, *unde* și *de ce* au apărut sau au dispărut anumite construcții de excepție sau cumulative. Pentru aceasta, alături de metodele gramaticii tradiționale, am aplicat criterii distribuționale, de opoziții, de neutralizare și de transformare, care sînt „esențiale pentru orice studiu de sintaxă"[6]. Fără îndoială, aceste criterii sînt aplicate în parte și în descrierile sintactice tradiționale, dar ele trebuie sistematizate mai cu rigoare în faza actuală a cercetărilor. Utilitatea criteriilor transformaționale rezidă în aceea că unele construcții din limba veche au origine transformațională care trebuie precizată.

0.2. Înainte de a trece la prezentarea sincroniilor succesive, vom face cîteva precizări asupra categoriilor logice și lingvistice de excepție și de cumul și asupra situării excepției și cumulului în raport cu noțiunile vecine (raportul adversativ și cel de restricție). Așa cum arată G. Moignet, „excepția apare ca o opoziție între un element particular și un element mai general și ea se distinge de simplul raport adversativ care opune noțiunile sau judecățile fără a lua în considerație gradul lor de generalitate"[7]. După cum se va vedea însă, această distincție între raportul de excepție și cel adversativ, care pare destul de clară la prima vedere, este destul de greu de

[3] Pentru unele limbi romanice există studii speciale privind evoluția raporturilor în discuție. De pildă, pentru franceză, există lucrarea lui G. Moignet, *Les signes de l'exception dans l'histoire du français*, Paris, 1959, și lucrarea mai veche a lui E. Brall, *Latin* **foris, foras** *im Galloromanischen besonders im Französischen*, Berlin, 1918. Pentru spaniolă, unele date în legătură cu construcțiile în discuție găsim la M. Alonso, *Evolution sintactica del español. Sintaxis histórica del español desde el iberorromano hasta nuestras dias*, Madrid, 1964.

[4] Cf. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1971, p. 291.

[5] Cf. F. R. Adrados, *Problèmes et méthodes de la description syntactique*, „Actes du XIe Congrès International des Linguistes", Bologna, 1972, p. 1086—1088.

[6] *Ibidem*, p. 1086.

[7] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 11.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

făcut la o dată mai veche din istoria limbii române în unele realizări sintactice, întrucît unele locuțiuni (ca, de pildă, locuțiunea *fără numai*) sînt capabile de a exprima ambele raporturi. O apropiere între prepoziții și locuțiuni prepoziționale și conjuncții copulative sau adversative s-a semnalat și în alte limbi romanice[8]. Această apropiere duce uneori la suspendarea opoziției dintre coordonare și subordonare, la acea „iluzie sintactică" de care vorbește G. Antoine (*op. cit.*, p. 694). În cazuri de acestea, a trebuit să apelăm la comutări, la substituiri și chiar la transformări, pentru a stabili felul raportului gramatical. De asemenea, în cazul unor neutralizări, al unor enunțuri ambigue, pentru înlăturarea ambiguităților am procedat la analize contextuale mai largi[9].

În ceea ce privește distincția dintre excepție și restricție, ea trebuie făcută după criteriul prezenței sau absenței în expresie a categoriei generale din care elementul este izolat[10]. Vorbim de excepție în enunțuri de tipul „Nu are nici o armă, *decît (în afară de) o spadă*", în care obiectul *spadă* este izolat dintr-o categorie mai largă *(armă)*, dar vorbim de restricție în enunțuri de tipul „Nu are *decît o armă*", în care noțiunea generală „armă", mai mult sau mai puțin implicită, este neexprimată[11]. Prin urmare, enunțurile vor fi analizate din punctul de vedere al *semnificației*[12] și nu din punctul de vedere al *desemnației*, cum procedează unii adepți ai transformaționalismului contemporan.

1.0. *Complementele de excepție și cumulative în limba din secolul al XVI-lea* :

A face istoria complementelor de excepție și cumulative înseamnă a acorda un loc preponderent elementelor de relație cu care acestea se construiesc.

Prima constatare care se impune cercetînd textele din secolul al XVI-lea este aceea că elementele de relație cu care se introduc complementele de excepție și cumulative sînt în marea lor majoritate diferite de cele din limba română contemporană. Există în secolul al XVI-lea elemente de relație (adverbe și locuțiuni prepoziționale) care au dispărut ulterior total din limbă sau au căpătat alte funcțiuni. Iată inventarul acestor elemente de relație :

1) Locuțiunea prepozițională *alegînd de* „cu excepția", „în afară de" : „Nemică mai mult nu punem voao greime, *alegînd de* nevoile acestea" (CPr, p. 72/10—11) ; „Vedeți, vedeți, că eu săntu și nu e Dumnedzeu *alegăndu de* mene" (PS, 317/17) ; „Și nu e sfintu *alegăndu de* tire" (PV, 245/9).

---

[8] Cf. G. Antoine, *La coordination en français*, vol. I, Paris, 1959, p. 694.

[9] Pentru utilitatea analizelor contextuale mai largi în gramatica transformațională, vezi H. Weydt, *L'interdependence entre le contexte et le sens d'une syntagme*, „Actes du XIe Congrès International des Linguistes", Bologna, 1972, p. 385—389.

[10] Cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 11.

[11] *Ibidem*, p. 11—12.

[12] Cf. Ecat. Teodorescu, *op. cit.*, p. 473—478 ; H. Weydt, *op. cit.*, p. 389.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

Locuțiunea *alegînd de* cu sens exceptiv s-a format de la gerunziul verbului *a alege* cu sensul de „a despărți", „a da la o parte", ajungîndu-se apoi la sensul de „în afară de", „exceptînd cazul" (cf. DA, s. v. *alegînd*). Există texte care reflectă starea de formare a acestei locuțiuni. De pildă, în CT, locuțiunea *alegînd de* apare de două ori, dar în amîndouă cazurile raportul de excepție nu este clar, locuțiunea exprimînd mai degrabă exterioritatea, punerea la o parte : „Grăesc voao că cela ce-ș va lăsa muiarea lui *alegăndъ de* cuvăntul de preaiubire face și însurîndu-se cu lăsat, preaiubire face" (CT, 40^{r} /23) ; „Eu grăesc voao că tot de-ș va lăsa muiarea lui *alegăndъ de* cuvînt de curvie și face-va ia preaiubire să facă" (CT, 8^{v} /6).

Dar mult mai clară este trecerea de la sensul de „a alege, a pune de o parte" la sensul de „exceptînd", în construcțiile introduse cu adverbul *alegînd* format din gerunziul verbului *a alege* : „Nu se cade în postul mare să facă pamentea morților *alegăndu* sîmbăta și dumeneca" (PL, f. 207^{v} /5 ; P, p. 15/16—18) ; „Cine se spurcă în postul mare cu carne sau cu brîndză, el să postească din Dumeneca Tomeei pănă în Rusalii, *alegăndu* sîmbăta și dumeneca" (PL, 209^{r} /8 ; P, 15/16—18).

În CC^{2}, *alegînd* are valoare cumulativă, echivalînd cu locuțiunea modernă „pe lîngă aceasta" : „Derept aceia să nu zică cineva că are folosu de la avuție, nici să se laude cu ea. *Alegîndŭ*, folos va avea cela ce-șu va da avuție în mîna săracilor" (CC^{2}, 53/21 —23).

O construcție ambiguă este și cea introdusă prin locuțiunea *alegînd întru*, atestată în PS : „Că pre Dumnedzeu tatăl nime nu l-au fapt, nece zidit, nece născut, fiiul eși de la însuși tatăl nefaptu, neziditu, numai născut, duhul sfăntu deîn tatăl și fiiul nezidit, nefaptu, nenăscut, *alegîndu întru* eșit" (PS, 337/13—16).

Complementelor introduse prin *alegînd* și *alegînd de* le corespund propozițiile introduse prin *alegînd să, alegînd cine(ce)* : „De nemică alt nu se deșerta, *alegînd să* graiască ceva sau să audză" (CPr, 82/1—2) ; „Nu scriu voao că nu știți adevărul, ce că știți el că tot mincinosul den adevăr nu e, de cine iaste mincinosul *alegînd cine* se leapădă ca Isus nu e Isus, acela iaste antihrist" (CPr, 194/4—8).

În documentele particulare din secolul al XVI-lea (din CB,- I, SB, DR, IB) nu am întîlnit nici o construcție exceptivă sau cumulativă introdusă prin *alegînd, alegînd de, alegînd întru, alegînd să, alegînd cine*. De fapt, în documentele particulare din secolul al XVI-lea ca și în textele dialectale actuale construcțiile exceptive și cumulative sînt extrem de rare.

Întrucît construcțiile discutate mai sus apar numai în literatura bisericească din secolul al XVI-lea, se pune problema dacă nu cumva ele sînt calcuri lingvistice. Răspunsul este ușor de dat dacă se urmăresc textele slavone corespunzătoare : construcțiilor *alegînd(de)* le corespunde în mod invariabil în textul slavon construcția cu ꙗзъкъ : „Și nu e sfintu *alegăndu de* tire" (PV, 245/9 = „ и нѣс(тъ) ꙗзъкъ тебѣ ", PV, 244/9) etc.

Prin urmare, construcțiile exceptive care cuprind gerunziul verbului *a alege (alegînd (de), alegînd să)* nu sînt calcuri după slavă, ci reprezintă

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

inovații ale limbii române vechi, inovații care se explică prin aceea că de la sensul de „a pune la o parte", „a izola", pe care-l are verbul *a alege*, s-a putut ușor ajunge la sensul de „a excepta". Orice excepție presupune o izolare, dar nu orice izolare presupune o excepție.

Cînd s-au format construcțiile cu *alegînd (de), alegînd (întru), alegînd să, alegînd cine*? Un răspuns sigur nu se poate da, întrucît nu avem texte mai vechi de secolul al XVI-lea. Dar ținînd seama de faptul că aceste construcții nu se întîlnesc decît în dacoromână și nu și în dialectele din sudul Dunării, credem că ele au apărut după despărțirea dialectelor, numai în dialectul dacoromân. În tot cazul, judecînd după texte, construcțiile în discuție erau cele mai frecvente construcții exceptive în limba bisericească din secolul al XVI-lea, întîlnindu-se atît în textele rotacizante, cît și în tipăriturile lui Coresi. De pildă, în PS *alegînd de* apare de două ori, în PV tot de două ori, în CPr. de două ori, în CT de 2 ori. Adverbul *alegînd* apare de două ori în P și PL, dar o singură dată în CC[2]. Locuțiunea conjuncțională *alegînd să* „în afară că" apare o dată în ES 5r/11 (în care valoarea exceptivă este destul de neclară) și o dată în CPr (82/1—2, unde valoarea exceptivă este clară). Firește, există și texte bisericești care nu înregistrează nici o dată construcțiile care au la bază adverbul *alegînd*. De pildă, în CL, PO, CV, CM, TC, CP, CB—II, astfel de construcții nu sînt atestate.

2) O altă construcție exceptivă specifică limbii secolului al XVI-lea este *trecînd de* „în afară de"[13], formată din gerunziul verbului *a trece* și prepoziția *de*: „Doamne, *trecîndu de* tine altul nu știm" (CP, 427/21—22; Doamne, *trecăndu de* tire, altul nu știmu" (PV, 253/21); „Și nu e dumnedzău altu *tricăndu de* mere" (PV, 243/6); „Și nu e sfăntu zeulu nostru *trecăndu de tine*" (CP, 419/23—24); „Vedeți, vedeți, că eu săntu și nu e dumnezeu *trecăndu de* mine" (CP, 417/20—21). Valoarea exceptivă a construcțiilor cu *trecînd de* este evidentă în toate exemplele date. Construcția a apărut pornindu-se tot de la ideea de „a izola", „a trece peste", „a pune la o parte", deci de la un sens similar cu cel de la care s-a format construcția *alegînd de*, discutată mai sus.

Ca și în cazul lui *alegînd*, gerunziul *trecînd* se folosește și singur introducînd un complement de excepție și avînd sensul de „exceptînd", „în afară de":

„Că cine e Dumnedzeu *trecăndu* Domnul? sau cine e Dumnedzeu *trecăndu* zeulu nostru?" (PS, 28/3—4). Enunțul la prima vedere pare ambiguu, *trecînd* putînd fi reinterpretat: „cine e dumnezeu cînd trece domnul? sau cine e dumnezeu dacă trece domnul? „Spre sensul exceptiv ne conduce nu numai contextul mai larg, pe care din motive de economie nu-l mai dăm, ci și textul corespunzător slav (în care lui *trecînd* îi corespunde ѡставѣкъ, precum și alte texte cu psaltiri din secolul al XVI-lea și al XVII-lea apărute în limba română. Astfel, lui *trecînd* îi corespunde în CP prepoziția *fără* „în afară de": Că cine e Dumnezeu *fără* Domnulu? sau cine e Dumnezeu

[13] Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, nu menționează locuțiunea prepozițională *trecînd de*, ci numai adverbul *trecînd* (p. 176).

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

fără Dumnezeulu nostru ? (CP, 40/22—23), iar în PH și în DP îi corespunde prepoziția compusă *fără de* (cf. ediția I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană*, București, 1916, p. 324, aparatul critic).

Ca și construcția *alegînd (de)*, construcția *trecînd (de)* apare numai în textele bisericești, lipsind cu desăvîrșire din documentele particulare. În textele bisericești ea se întîlnește mai frecvent în textele rotacizante, în special în psaltiri (în PS = de trei ori, în PV : de două ori, în PH : de două ori) și, sub influența acestora, și în *Psaltirea* lui Coresi (1577). În tot cazul, construcția cu *trecînd (de)* trebuie să fi avut o răspîndire teritorială mai restrînsă ca cea cu *alegînd (de)*, căci ea lipsește din foarte multe texte (CC[1], CT, CL, RL, CC[2], ES, PO, CM, TC).

Nici construcția *trecînd (de)* cu valoare exceptivă nu reprezintă un calc după slavă, căci în textele slave corespunzătoare întîlnim ca echivalent, ca și în cazul construcției cu *alegînd (de)*, construcția cu **разѣ** : *trecînd de* tire, altul nu știm" (PV, 253/21) = **разѣ тебе не вѣмь** (PV, 252/20) etc. Construcția cu *trecînd (de)* este o inovație sporadică proprie numai literaturii bisericești din secolul al XVI-lea, căci după secolul al XVI-lea ea nu se mai întîlnește în nici un text, spre deosebire de construcția cu *alegînd (de)*, care mai persistă în literatura bisericească, în cronici și în textele juridice pînă pe la începutul secolului al XVIII-lea. Construcția cu *trecînd (de)* nu se întîlnește nici în dialectele din sudul Dunării.

3) O construcție exceptivă mai rară ca cele discutate mai sus este cea cu prepoziția *fără* : „Nu lăsa nece unul după-nsul să margă *fără* Pătru și Iacov" (El, 7, 21 ; apud Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 179) ; „Nu-i altu Domnezeu mai mare, *fără* Domnezeul Sfentei Veneri" (TM, 148, CB—II, 148/17—18) ; „Cine e Dumnezeu *fără* Domnulu ? sau cine e Dumnezeu *fără* Dumnezeulu nostru" (CP, 40/22—23).

În documentele particulare apare *fără* combinat cu adverbul *numai* formînd locuțiunea prepozițională exceptivă *fără numai* : „ ... nime treabă să nu aibă de în neamul acestor oameni, ce sînt mai sus scriși, *fără numai* Stănil vornic și frate-său Cărste" (1575, Gorj, DR, p. 1/14—15). Această construcție este extrem de rară în secolul al XVI-lea (am întîlnit-o o singură dată), spre deosebire de secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cînd ea este cea mai frecventă construcție exceptivă.

4) Locuțiunea prepozițională *afară de* apare în secolul al XVI-lea o singură dată cu sens exceptiv, în CV : „Și nemică *afară* nu grăiesc *de* celia ce prorocii dziseră" (CV, 79/13). Dislocarea lui *de* face ca sensul exceptiv să fie ambiguu, de aceea în NT fraza este mult mai clară („Nemică zicînd *fără* ceale ce au prorocit prorocii" (CV, 80)) prin înlocuirea lui *afară ... de* cu prepoziția *fără*. În BB, apare *afară ... dentru* cu valoare exceptivă ambiguă : „Nemică *afară* grăind *dentru* carele prorocii au grăit" (= Nimic n-au grăit, în afară de ceea ce au grăit prorocii).

Locuțiunea *afară de* apare în secolul al XVI-lea și cu valoare *cumulativă* : „Această cântare în lature scrisă e de David și *afară de* (= pe lîngă) sama de 15 de cântece" (PS, 309/15). Dar și această valoare este foarte rar întîlnită în textele din secolul al XVI-lea (apare numai de trei ori).

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

Din punctul de vedere al originii, construcțiile *fără, afară de* cu sens cumulativ și exceptiv se explică printr-o alunecare de sens : de la ideea de exterioritate *(a) fară* < lat. *(ad) foras*) au ajuns să însemne „excepțînd", „cu excepția". Alunecarea de sens nu este atestată în latină, nici măcar în latina tîrzie[14], dar ea este postulată de situația din limbile romanice (cf. rom. *fără (de), afară (de)* ; v. fr. *hors, fors* (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 213 ; span. *fuera de* etc.).

5) Cu valoare cumulativă, dar nu și exceptivă, apare în secolul al XVI-lea adverbul *rutes(u)* : „*rutesu aceia* (= în afară de aceia) ce vor asculta eu le voiu dulceața raiului în vecie de veac" (TM, CB—II p. 53—54). În comentariile la textul din CB—II, Hasdeu se întreabă !" „... *rute* sau *rutesu* sau *rutesuvo* ce să fie ? sens probabil : „ferice de..." (CB, II, p. 62).Densusianu, *op. cit.*, p. 175, contestă această interpretare și arată că *rutesu(vo)* din acest context „pare să însemne «în afară de», «în plus»". Credem că această interpretare este mai apropiată de adevăr, pentru că și în alte locuri din PS, PV, CP, *rutesu* are sensul de „pe lîngă", „în plus" : „... veselește-te *rutesu* pelița mea întru upovăință" (PS, XV/9 ; cf. Densușianu, *op. cit.*, p. 175). Fără îndoială *rutes(u)* are în secolul al XVI-lea și alte sensuri : „mai", „mai mult", „din nou", „încă o dată", „mai mult timp" (cf. Densusianu, *op. cit.*, p. 175).

În ceea ce privește etimologia acestui adverb, în literatura de specialitate nu există o părere unanimă. G. Giuglea („Dacoromania", I 250) îl considera de origine latină, din *rursum item*, Densusianu, *op. cit.*, p. 175, îl consideră cu etimologie nesigură, „un cuvînt enigmatic", iar V. Bogrea, „Dacoromania", III, 736, îl credea succesorul lat. *retroversum*. Proveniența latină a cuvîntului este puțin probabilă, date fiind legile fonetice ale limbii române.

Dar indiferent de etimologie, întrebuințarea adverbului *rutes(u)* cu valoare cumulativă este o inovație specifică numai dacoromânei din secolul al XVI-lea (sau mai precis o inovație specifică literaturii bisericești din secolul al XVI-lea), neexistînd în dialectele din sudul Dunării și nici în textele dacoromâne din secolele ulterioare.

6) O construcție *cumulativă*, dar nu și *exceptivă*, destul de frecventă în unele texte din secolul al XVI-lea, este cea formată din *asupră* + *de* + pronumele demonstrativ *aceasta (acestea, acea)* care echivalează cu locuțiunea adverbială cumulativă din limba română modernă *pe lîngă acestea*. În PO, apare de 15 ori în exemple ca : „*Asupră de aceasta* (=pe lîngă aceasta) Iosif văzu un vis" (PO, 127/7—8) ; „*Asupră de acestea* tipăritu-se-au ceastea doo cărți" (PO, 4/3) ; „*Asupră de acea* feceră acestuia patru stîlpi" (PO, 308/28) etc. O singură dată în PO construcția *asupră de* se combină cu un

[14] Adverbul de loc *foris* a putut să fie întrebuințat încă din latină, prin lărgire de sens, ca prepoziție cu sensul lui *praeter*, care n-a lăsat urme în limbile romanice. De fapt, din cele trei prepoziții latinești cu valoare exceptiv-cumulativă *extra, praeter* și *absque* nici una nu s-a păstrat cu această valoare în limba română.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

substantiv precedat de adjectiv nehotărît : „... eu şi nărodul tău să te lăudăm *asupră de toate năroadele* cine-s pre faţa cestui pămînt“ (PO, 292/17).

În afară de PO construcţia *asupră de aceia* se mai întîlneşte într-un document oltenesc din CB—I : „... *asupră de aceia* (= pe lîngă aceea), voiu întoarce faţa mea în aleanul vostru“ (CB—I, p. 8). Toate celelalte texte din secolul al XVI-lea nu atestă niciodată construcţia în discuţie.

7) În PO apare şi prepoziţia *desupra* cu valoare cumulativă : „Merse la Izmail şi *desupra* muierile lui luo şi pre Mahala“ (PO, 94/21), „Fă *desupra* acestui coperămînt în cort şi alt coperămînt den piei roşite de areate“ (PO, 265/11). Al doilea exemplu este ambiguu, valoarea cumulativă *(pe lîngă acest coperămînt)* putînd fi confundată cu valoarea locală *(deasupra acestui coperămînt)*. Analiza contextului şi comparaţia cu textul maghiar al lui Heltay arată că avem de a face cu un complement cumulativ.

De fapt, atît construcţia *asupră de acestea (aceea)* cît şi cea cu prepoziţia *desupra* reprezintă calcuri după maghiară (magh. *fölötte* „deasupra“ are în textul lui Heltay şi sensul de „pe lîngă“). Spre ideea că ambele construcţii sînt calcuri după maghiară ne conduce nu numai identitatea construcţiilor din PO şi textul lui Heltay, ci şi prezenţa construcţiilor numai în textul tradus din maghiară (PO) şi într-un document din Gorj, al cărui autor cunoştea, probabil, maghiara[15]. În tot cazul, construcţiile acestea nu se mai întîlnesc în nici un text din secolele următoare.

8) Cu valoare cumulativă se foloseşte şi locuţiunea *lîngă acestea* : „*Lîngă acestea*, iară prorociia lui Varlaam prorocul“ (PO, 5/13). Dar construcţia este atestată o singură dată în secolul al XVI-lea, deşi judecînd după textele din secolele ulterioare ea era destul de răspîndită în limba veche.

Prepoziţia compusă *pe lîngă* cu valoare cumulativă nu este atestată niciodată în textele din secolul al XVI-lea. Prepoziţia simplă *lîngă* şi prepoziţia compusă *pe lîngă* au în textele din secolul al XVI-lea numai valoare locală. Numai în CT am întîlnit un exemplu cu *pre lîngă* local cu o vagă nuanţă cumulativă : „Ca un tălhariu aţi eşit cu arme şi cu pari a mă prinde în toate zilele *pre lîngă voi* şedea în beserecă, învăţa şi nu prinset mine“ (CT, 60^{v}). Ideea de alăturare exprimată aici pregăteşte ideea de cumul pe care o exprimă mai tîrziu prepoziţia compusă *pe lîngă*.

Acesta este inventarul elementelor de relaţie care introduc complemente de excepţie şi cumulative în limba din secolul al XVI-lea. Dintre acestea, majoritatea sînt inovaţii proprii dacoromînei *alegînd (de), trecînd (de), rutesu, desupra, asupra de*, întrucît nu se întîlnesc în dialectele din sudul Dunării. Unele dintre acestea au o circulaţie mai largă, fiind întîlnite în texte provenind din regiuni diferite *(alegînd de)*, altele sînt restrînse, caracterizînd un text sau cel mult două *(deasupra, asupra de)*.

[15] Remarcăm faptul că în PO construcţia *asupră de acestea* „pe lîngă acestea“, se întîlneşte nu numai în textul biblic tradus din maghiară, ci şi în *prefaţă* (cf. PO, 4/3), ceea ce însemnă că această construcţie era uzuală în vorbirea bilingvilor.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

Toate elementele de relație discutate, în afară de *fără (de), afară de*, nu și-au moștenit valoarea exceptivă sau cumulativă din latină, ci și-au dobîndit această valoare într-o epocă relativ tîrzie, în special după despărțirea dialectelor. Într-adevăr, dacă se compară situația din dacoromâna secolului al XVI-lea cu situația din celelalte dialecte, este ușor de văzut că numai *(a)fară de* poate fi socotit ca datînd din româna comună (cf. ar. *ahorea, ahorva* „în afară de" : *Ahorea di* amirălu, virnu altu om tu hoară lor nu purta al tari stran'e (Papahagi, BA, p. 141/11—12 = În afară de împărat, nici un alt om în satul lor nu purta astfel de straie) etc. Prepoziția compusă cu valoare cumulativă *p(r)e lîngă*, deși se întîlnește și în meglenoromână („ și *pri lăngă* tots ra și fitșoru") (Capidan, MR, II, p. 56/10—11), credem că nu datează din româna comună, întrucît în dacoromâna din secolul al XVI-lea ea avea valoare locală și nu valoare cumulativă clară. Valoarea cumulativă s-a putut dezvolta paralel și independent în cele două dialecte într-o epocă mai tîrzie, datorită faptului că din sensul de alăturare, pe care-l avea inițial, se poate naște oricînd sensul de cumul.

Și comparația limbilor romanice postulează păstrarea din latină a lui *foris (foras)* și a compuselor lui cu sens de excepție și de cumul, chiar dacă acest sens nu este atestat în nici un text latinesc[16]. Elementele de relație cu valoare exceptivă și cumulativă latinești *extra, praeter* și *absque* nu și-au păstrat semnificația *(extra)* sau nici semnificatul și nici semnificantul *(praeter, absque)* în limba română. *Praeter* nu s-a păstrat în nici o limbă romanică; *extra*, care era exceptiv încă din latină, s-a păstrat în vechea franceză, *(estre)*, dar era foarte puțin întrebuințat (cf. G. Moignet, *op. cit.*, p. 60), iar *absque* s-a păstrat numai într-o singură limbă romanică apuseană[17].

1.1. *Distribuția complementelor de excepție și cumulative în limba din secolul al XVI-lea* :

A) Contextele distribuționale ale circumstanțialului de excepție sînt următoarele :

(1) # Neg. + G Pred + — # : Nu e Dumnezeu *alegînd de (trecînd de, fără) mine*

(2) # Interog. + GPred. + — # Cine e Dumnezeu *trecînd (fără, fără de) domnul*

(3) # — + GN_2 + Neg + G. Pred # (vezi mai sus p. 9 : *Trecînd de tine* altul nu știm).

(4) # GN + Neg + GPred + — # (vezi p. 9, § 3).

O primă constatare care se impune este aceea că grupul circumstanțial de excepție apare numai în enunțuri negative sau interogative ce pre-

[16] Vezi mai sus p. 11.
[17] Cf. *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1965, p. 206.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

supun un răspuns negativ. Locul acestui grup este de obicei după grupul predicativ, deși în rare cazuri poate sta și la începutul enunțului.

În ceea ce privește *structura* acestui grup, el este format dintr-un grup prepozițional (vezi mai sus p. 7—12) sau dintr-un adverb cu valoare de prepoziție și un grup nominal, care nu este omogen putînd fi format dintr-un substantiv în acuzativ sau dintr-un substitut al substantivului (de obicei pronume personal).

B) Contextele distribuționale ale circumstanțialului cumulativ sînt următoarele :

(1) # — G. Pred. + (și) + GN # : *Desupra muerile lui* luo și pre Mahala (PO, 94/21).

(2) # GN + GPred. + — # : Această cântare în lature scrisă de David *afară de sama de 15 de cântece* (PS, 309/15).

Primul tip contextual este cel mai răspîndit, al doilea se întîlnește o singură dată în textele din secolul al XVI-lea. În primul tip, adverbul *și* este facultativ, deși în cele mai multe contexte el este singurul element al structurii capabil să dezambiguizeze construcția, să releve dacă avem de-a face cu un circumstanțial de cumul sau cu un circumstanțial de loc.

Structura grupului circumstanțial cumulativ este asemănătoare cu cea a grupului circumstanțial de excepție : grup prepozițional *(afară de, asupră de, desupra (de))* sau adverb *(alegînd, rutesu)* + grup nominal (substantiv în acuzativ sau genitiv sau pronume).

Opoziția *exceptiv — cumulativ* la nivelul enunțului se reduce la opoziția enunț *negativ (interogativ) — enunț afirmativ.* Excepția, ca și restricția, este strîns legată de negație.

2.1. *Neutralizări și transformări* : Multe din construcțiile analizate mai sus sînt ambigue. Ambiguitatea lor rezidă în aceea că aceeași structură de suprafață poate fi derivată din două sau chiar mai multe structuri de adîncime. De pildă în enunțul „Fă *desupra acestui copermănînt* în cort și alt coperământ din piei roșite de areate" (PO, 265/11), grupul circumstanțial *desupra acestui coperământ* are două structuri de adîncime : una care ne duce la ideea de loc și alta la ideea de cumul. Că avem de-a face cu un complement de cumul, ne-o spune numai o analiză contextuală mai largă sau luarea în considerație a textului maghiar corespunzător, al lui Heltay, în care lui *desupra* îi corespunde mag. *fölötte.* Multe din construcțiile cu *alegînd (de), trecînd (de), rutesu, asupra* nu puteau fi folosite din cauza ambiguității lor. Numai așa se poate explica de ce ele au fost treptat eliminate din scrieri posterioare secolului al XVI-lea și înlocuite cu construcții mai clare, nepasibile de reinterpretări.

Structura profundă a unora dintre construcțiile analizate mai sus conține, prin urmare, elemente care nu apar în structura de suprafață sau

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

apar sub formă transformată. De fapt, construcțiile cu *alegînd (de), trecînd (de)* au o origine transformațională : avînd inițial sens condițional sau ipotetic ele au ajuns prin „filtrări" succesive și prin convertiri succesive să capete sens exceptiv sau cumulativ. Cazul nu este singular. Și în istoria altor limbi romanice, de pildă în vechea franceză, unele construcții ipotetice au primit sens exceptiv (cf. G. Moignet, *op. cit.*,p. 213—221). Origine transformațională au și construcțiile cu *afară de, fără de, pre lîngă*, care s-au menținut și în limba română modernă, datorită faptului că numai în rare cazuri ele puteau să fie ambigue. Structura de adîncime a acestora a fost ideea de separație, de punere la o parte *(afară de, fără de)*, sau de loc *(pre lîngă)*. În structura de suprafață însă acestea au „filtrat" elemente care dezambiguizează expresia : pronume sau adjective negative *(nimeni, nimic, niciun(ul)*, adverbe negative *(nu)*, pentru exceptive, adverbul *și*, pentru cumulative.

LISTA ABREVIERILOR

BA — Pericle Papahagi, *Basme aromâne*, București, 1905.
CB — *Cuvente den bătrâni* (publicate de B.P.Hasdeu), vol. I—II, București, 1878—1879.
CC[1] — Coresi, *Cazanie* (1564), copia de la Biblioteca Academiei.
CC[2] — Coresi, *Evanghelie cu învățătură (1580—1581)*, ediția Al. Procopovici — S. Pușcariu, București, 1914.
CL — Coresi, *Liturghierul*, ediția Al. Mareș, București, 1969.
CP — Coresi, *Psaltirea slavo-română*, ediția B.P. Hasdeu, București, 1881.
CM — *Codicele Marțian*, (în) N. Drăganu, *Două manuscrise vechi : Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914.
CT — Coresi, *Tetraevanghelul*, ediția Florica Dimitrescu, București, 1963.
CV — *Codicele voronețean*, ediția I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885.
DP — Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Iași, 1673.
DR — *Documente românești* (publicate de I. Bianu), București, 1906.
ES — *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551—1553)*, ediția E. Petrovici, București, 1971.
P — *Pravila sfinților apostoli*, (în) I. Bianu, *Texte de limbă din secolul al XVI-lea*, III, București, 1925.
CPr. — Coresi, *Lucrul apostolesc*, ediția I. Bianu, București, 1930.
PH — *Psaltirea Hurmuzachi* (fotocopie de pe manuscrisul de la Biblioteca Academiei).
PO — *Palia de la Orăștie*, ediția Viorica Pamfil, București, 1968.
PS — *Psaltirea scheiană*, (în) I. A. Candrea *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul al XVI-lea și al XVII-lea*, vol. II, București, 1916.
PV — *Psaltirea voroneteană*, (în) I. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913.
RL — *Pravila ritorului Lucaci*, ediția I. Rizescu, București, 1971.
TC — *Codicele Todorescu*, (în) N. Drăganu, *Două manuscrise vechi : Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)

LES COMPLÉMENTS CIRCONSTANCIELS DE L'EXCEPTION ET CUMULATIFS DANS LA LANGUE ROUMAINE DU XV-ème SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'illustrer la différence entre la syntaxe du roumain ancien et la syntaxe du roumain moderne, en examinant la situation du complément d'exception et cumulatif. En partant d'un riche matériel, très peu étudié du point de vue syntaxique, l'auteur étudie les anciens signes de l'exception et du cumul *(alegînd de, trecînd de, rutesŭ, fără numai, afară de, asupră de, desupra de)* du point de vue de l'origine, de la fréquence, de la place et de la valeur dans le système de l'ancien roumain. L'auteur présente, à l'aide de nombreux exemples et situations spécifiques, la non-vitalité de la plupart des ces signes *(alegînd de, trecînd de, rutesŭ, asupră de, desupra de)* dans le roumain ancien et expose les causes qui expliquent leur disparition.

BDD-A1480 © 1973 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:28:09 UTC)